

หุ่นพยนต์กับการป้องกันโรคโควิด-19: การศึกษาตามแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติ ของกิ่งแก้ว อัตถากร¹

THAI SPIRITUAL GUARDIAN AND COVID-19 PROTECTION : A STUDY OF KINGKAEW ATTAGARA'S 3 DIMENSION OF FOLKLORE

ภาณุวัฒน์ สกุลสืบ^{2*} | Panuwat Sakulsueb

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทของหุ่นพยนต์ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการป้องกันโรคโควิด-19 ของกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง ด้วยมุมมองทางคติชนวิทยา 3 มิติ งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยภาคสนาม คัดเลือกผู้บอกข้อมูลแบบเจาะจง เครื่องมือในการวิจัยคือแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมแล้วนำมาศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า ในมิติปัจเจกบุคคล หุ่นพยนต์มีบทบาทช่วยให้คลายความคับข้องใจและคลายความรู้สึกตึงเครียดจากการรับทราบข้อมูลการระบาดของโรคโควิด-19 ในมิติสังคมวัฒนธรรม หุ่นพยนต์มีบทบาทในด้านการแสดงออกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น และในมิติเหนือโลก หุ่นพยนต์ในฐานะทหารของเจ้าพ่อประตูผามีบทบาทในการเชื่อมโยงกับวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์กับเจ้าพ่อประตูผาที่จะคอยป้องกันไม่ให้โรคโควิด-19 เข้ามาในตัวเมืองของจังหวัดลำปางได้

คำสำคัญ: โควิด-19, ความเชื่อ, พิธีกรรม, หุ่นพยนต์, คติชนวิทยา 3 มิติ

Abstract

This paper aims to analyze the roles of Payon puppet created to prevent Covid-19 by Pong Sanuknuea in Wiang Nuea, Muang district, Lampang province with Three Dimensions of Folklore. This is a qualitative study using fieldwork, selected informants, and in-depth interviews as the research tool. The data from interviews and participated observation were studied through descriptive analysis.

The result found that for the first dimension (individual) the Payon puppet plays a role in reducing frustration for people in a their lives and in relieving tension from conflicting pandemic information. In the second dimension (socio-cultural) Payon puppet has a role to play in the expression of local culture. In a third dimension (metaphysics) the Payon puppet as a soldier of Chao Pho Pratupha has a role to play in linking the sacred spirit and Chao Pho Pratupha and the protection of the community from Covid-19 in Lampang province.

Keywords: COVID-19, Belief, Ritual, Payon puppet, Three Dimensions of Folklore

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง หุ่นพยนต์พิทักษ์ประตูเมื่อลำปาง: การศึกษาด้วยมุมมองคติชนวิทยา และข้อมูลบางส่วนในประเด็นการประยุกต์คติชนท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างหุ่นพยนต์ได้ปรับปรุงมาจากบทความเรื่อง Folklore and COVID-19 Protection: Case Study of Thai Spiritual Guardian for the City Gate by Pong Sanuk Nuea Temple Faith Group, Lampang Province, Thailand. ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอในการประชุมวิชาการระดับนานาชาติในงาน The 14 th International Humanities and Social Sciences (HUSOC) Network Conferences “Moving from Disruption to Resilience: The Dynamics of Humanities and Social Sciences” 15-16 July 2021

^{2*} ผู้ประพันธ์อันดับแรก อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย (ศศ.บ.) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

E-Mail: sakulsueb_9@hotmail.com หมายเลขโทรศัพท์ 08-9708-7811

บทนำ

ประเทศไทยเริ่มมีการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด -19 (Covid-19) แบบกลุ่มหรือที่เรียกว่าคลัสเตอร์ (cluster) ในเดือนมีนาคม 2563 จากคลัสเตอร์การแข่งขันมวยไทยที่เวทีมวยลุมพินี ปรากฏการณ์ดังกล่าวสร้างความตื่นกลัวในสังคมเป็นอย่างมาก สาเหตุเพราะการระบาดครั้งนี้เป็นไปอย่างรวดเร็วและหน่วยงานของรัฐยังไม่สามารถหาวิธีการยับยั้งการกระจายของโรคที่มีประสิทธิภาพได้ ทำให้ประชาชนเกิดความหวั่นวิตกและเกิดความหวาดระแวงต่อการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ด้วยเพราะเชื้อไวรัสโควิด-19 สามารถอยู่ในสิ่งแวดล้อมรอบตัวเราในสภาพอากาศปกติได้นานนั่นเอง เช่น บนลูกบิดประตูไวรัสจะมีชีวิตอยู่ได้นาน 7-8 ชม. บนโต๊ะหรือบนพื้นเรียบไวรัสมีชีวิตรอดอยู่ได้นานถึง 24 ชม. และหากอยู่น้ำไวรัสจะมีชีวิตรอดอยู่ได้นานถึง 4 วัน เป็นต้น (กรมควบคุมโรคกระทรวงสาธารณสุข, 2563, ออนไลน์) การดำรงอยู่ของเชื้อไวรัสโควิด-19 บนสิ่งของหรือการอยู่ในสิ่งแวดล้อมในลักษณะต่าง ๆ นี้เองทำให้เกิดความหวั่นวิตกไปทั่วประเทศ เพราะเชื้อไวรัสนี้มีขนาดเล็กมาก ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่าและยังไม่ทราบว่ามีพาหะนำโรคนี้หรือไม่ กว่าจะแสดงอาการป่วยอาจต้องใช้เวลากว่า 14 วัน จึงทำให้การระมัดระวังตัวไม่ให้เกิดสัมผัสกับเชื้อไวรัสนี้เป็นไปได้อย่างยาก จนอาจกล่าวได้ว่า เชื้อไวรัสโควิด-19 เปรียบเสมือน “วิญญาณร้าย” ที่มองไม่เห็นและยังคอยหลอกหลอนสร้างความประหลาดใจให้กับคนไทยไปทั่วประเทศ แม้ภาครัฐจะได้ออกมาตรการควบคุมและให้ข้อควรปฏิบัติตนแก่ประชาชนได้ปฏิบัติตาม เช่น การห้ามออกนอกบ้านเกินเวลาที่กำหนดเพื่อลดความเสี่ยงต่อการรับเชื้อไวรัส หรือในเวลาปกติหากต้องออกนอกบ้านจะต้องสวมหน้ากากอนามัยเพื่อป้องกันการรับเชื้อที่อาจปนเปื้อนในอากาศ ให้พกสเปรย์แอลกอฮอล์สำหรับฉีดพ่นวัตถุต่าง ๆ ก่อนสัมผัส ฯลฯ แต่ข้อแนะนำเหล่านี้ก็ไม่ได้สร้างขวัญและกำลังใจที่เสียไปกับการติดตามข่าวสารการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ที่ลามไปทั่วโลกและคร่าชีวิตของผู้คนไปแล้วนับแสนคน

อย่างไรก็ดีหากจะกล่าวถึงการป้องกันสิ่งที่มองไม่เห็นและการรักษาเยียวยา “ขวัญเสีย” ที่เกิดขึ้น พบว่ามีองค์กร กลุ่มบุคคล และบุคคลที่เกี่ยวข้องกับงานด้านวัฒนธรรมได้นำฐานคิดทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับการป้องกันมาใช้เยียวยาจิตใจของผู้คนในสังคมกันอย่างแพร่หลายดังปรากฏว่ามีการเผยแพร่ข้อมูลพิธีกรรมหรือมีการนำเสนอวัตถุมงคลและของขลังต่าง ๆ ที่จะช่วยสร้างขวัญและกำลังใจของชาวไทยผ่านช่องทางการสื่อสารออนไลน์อย่างต่อเนื่อง เช่น ในเพจของกลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร ได้นำรูปของพระโกษาชัยครูไฉ่ที่หน้าเพ็ชรพร้อมกับข้อความอัญเชิญบารมีอันศักดิ์สิทธิ์ของพระโกษาชัยครูบันดาลให้การระบาดของโรคโควิด-19 ยุติ (กรมศิลปากร, 2563, ออนไลน์) หรือในเว็บไซต์ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรที่ได้นำเสนอเหตุการณ์การทำพิธีปิดหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า “เกราะหยา” ของชุมชนกะเหรี่ยงหลายแห่งเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้โรคภัยเข้ามาในหมู่บ้านได้ ซึ่งแต่เดิมพิธีนี้จะทำขึ้นในช่วงที่มีพิธีสำคัญของหมู่บ้านหรือเมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นเท่านั้น ความเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงนี้สะท้อนให้เห็นว่ามาตรการต่าง ๆ ที่รัฐประกาศออกมานั้นไม่ครอบคลุมหรือสอดคล้องกับการปฏิบัติจริงในพื้นที่ชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้ต้องนำภูมิปัญญาและการประกอบพิธีกรรมโบราณมาใช้ (เจษฎา เนตะวงศ์, 2563, ออนไลน์) ในขณะที่วัดไผ่ล้อม จังหวัดนครปฐม ซึ่งมีชื่อเสียงด้านการปลุกเสกเครื่องรางของขลังได้มีการนำเสนอน้ำจากผ้ามีสลิ “ยันต์นะปัดตลอด” (ข่าวสดออนไลน์, 2563, ออนไลน์) ที่จัดสร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้บูชาไปใส่ในช่วงที่มีการระบาดของโรคโควิด 19 อีกด้วย

กล่าวเฉพาะในตัวเมืองของจังหวัดลำปางพบว่า ได้มีการนำความเชื่อของท้องถิ่นมาใช้ในการป้องกันโรคโควิด-19 เช่นกัน ดังปรากฏว่า มีการนำหุ่นยนต์ไผ่วางไว้ที่บริเวณถนนที่จะเข้าสู่ตัวเมืองลำปางทั้ง 4 ทิศ โดยหุ่นดังกล่าวจัดทำขึ้นโดยกลุ่มคณะศรัทธาของวัดปงสนุกเหนือ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปางซึ่งมีความคิดร่วมกันว่าจะต้องหาวิธีการบางอย่างให้มาช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดของผู้คนในเมืองลำปาง ผู้วิจัยในฐานะนักคติชนวิทยา จึงมีความสนใจในปฏิบัติการทางวัฒนธรรมดังกล่าวและต้องการเก็บบันทึกข้อมูลของเหตุการณ์นี้ในด้านที่มาของการสร้างหุ่นยนต์ ขั้นตอนการสร้าง พิธีกรรมและผู้ที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ เพื่อนำกลับมาวิเคราะห์ถึงบทบาทต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นผ่านมุมมองทางคติชนวิทยา

สำหรับมุมมองทางคติชนวิทยาที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้ทฤษฎีคติชนวิทยา 3 มิติของกิ่งแก้ว อรรถาการ (อรอุษา สุวรรณประเทศ, 2555, น.27 และณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์, 2562, น.15-16) ซึ่งได้แบ่งการศึกษาข้อมูลคติชนที่ครอบคลุมทั้งมิติแห่งปัจเจกบุคคล มิติแห่งสังคมวัฒนธรรม และมิติเหนือโลก สรุปได้ดังนี้

1. ในมิติแห่งปัจเจกบุคคล เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจบุคคลตามเนื้อหาของคติชนที่ได้เก็บรวบรวมมาทั้งในด้านองค์ประกอบทางกายภาพและบทบาททางจิตวิทยา โดยจะพิจารณาทั้งในแง่ของพฤติกรรมทั่วไปและเงื่อนไขของการเกิดพฤติกรรมนั้น ๆ

2. มิติแห่งสังคมและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาคติชนเพื่อให้เข้าใจถึงการมีส่วนร่วมหล่อหลอมและขัดเกลา กลุ่มคนในสังคมให้เป็นไปตามความคาดหวังหรือปฏิบัติตนไปในทิศทางเดียวกัน

3. มิติเหนือโลกหรือที่เรียกอีกอย่างว่ามิติแห่งเทพปกรณัม เป็นการศึกษาคติชนเพื่อทำความเข้าใจการเชื่อมโยงไปสู่ความลึกลับทางจิตที่อยู่เหนือขอบเขตความนึกคิดหรือการอธิบายผ่านสิ่งที่เห็นกายภาพ โดยมิติเหนือโลกนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อซึ่งมีความเชื่อโยงกับพระผู้สร้าง มหาเทพ เทพเจ้า เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในทั้งศาสนาสาถนและความคิดความเชื่อของกลุ่มชน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาบทบาทของหุ่นพยนต์ที่ใช้ในการป้องกันโรคโควิด-19 ของกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง ด้วยมุมมองทางคติชนวิทยาใน 3 มิติ ได้แก่ มิติปัจเจกบุคคล มิติสังคมวัฒนธรรม และมิติเหนือโลก

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้ระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา (Folklore) ร่วมกับวิธีวิจัยเชิงธรรมชาตินิยม (Naturalistic Research) และมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคติชนวิทยา 3 มิติ และศึกษางานวิจัยทางคติชนวิทยาที่เกี่ยวข้องกับปฏิกิริยาของคนไทยที่มีต่อการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19

2. รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการนำหุ่นพยนต์มาใช้ในการป้องกันโรคโควิด-19 ที่เกิดขึ้นในจังหวัดลำปาง ระหว่างปี พ.ศ.2563 ถึง พ.ศ. 2564 โดยกลุ่มคณะศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

3. ลงพื้นที่ภาคสนาม ณ วัดปงสนุกเหนือ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เพื่อสืบหาวิทยาการที่แท้จริงแล้วใช้วิธีการคัดเลือกวิทยาการแบบเจาะจง (purposive sampling) คือ เลือกจากผู้ที่มีส่วนร่วมในการสร้างหุ่นพยนต์ป้องกันโรคโควิดทั้ง 2 ครั้ง ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 5 คน

4. สัมภาษณ์วิทยาการรายบุคคลพร้อมทั้งสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation)

5. วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับฐานคิดทางวัฒนธรรมที่กลุ่มวิทยากรนำมาใช้ในการสร้างหุ่นพยนต์ป้องกันโรคโควิด-19 แล้ววิเคราะห์บทบาทของหุ่นพยนต์ที่เชื่อมโยงไปสู่มิติแห่งปัจเจกบุคคล มิติแห่งสังคมวัฒนธรรม และมิติเหนือโลก

6. สรุปและอภิปรายผลการวิจัยด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ณ วัดปงสนุกเหนือ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง และสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างหุ่นพยนต์พิทักษ์ประตูเมืองลำปางพบว่า กลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือได้สร้างหุ่นพยนต์ขึ้นแล้ว 2 ครั้ง โดยครั้งแรกเกิดขึ้นในเดือนเมษายน 2563 และครั้งที่สองเกิดขึ้นในช่วงเดือนมกราคม 2564 สำหรับการทำหุ่นพยนต์มีลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การสร้างตัวหุ่นพยนต์ เริ่มจากนำฟางข้าวประมาณ 2 กำมือมามัดรวมกันด้วยตอกไม้ไผ่ หลังจากนั้นพับฟางข้างลงมาครึ่งหนึ่งแล้วใช้ตอกมัดอีกครั้งเพื่อแบ่งเป็นส่วนหัวของหุ่น ต่อมาจัดฟางข้าวที่พับลงมาเป็นส่วนลำตัวมือทั้ง 2 ข้าง และขา 2 ข้าง เมื่อจัดรูปร่างจนได้สัดส่วนของหุ่นแล้วก็ใช้ตอกไม้ไผ่มัดแต่ละช่วงที่แบ่งไว้ให้แข็งแรง หลังจากนั้นใช้มีดหรือกรรไกรตัดแต่งฟางข้าวให้ได้รูปหุ่นพยนต์ตามต้องการ

2. การตกแต่งตัวหุ่น จะเริ่มจากการนำอาวธูจำลอง เช่น ธนู หอก ดาบ มีดเล็ก โล่ ฯลฯ มามัดติดกับตัวหุ่น หลังจากนั้นจะนำผ้าสี เช่น สีขาว สีแดง หรือสีดำ มามัดส่วนเอวและส่วนหัวของหุ่นในลักษณะของนักรบโบราณเสร็จแล้วนำตะแหลงมามัดไว้บริเวณช่วงอกของหุ่นก็เสร็จขั้นตอนการตกแต่ง

3. การปลุกเสก จะไม่ใช่บุคคลหรือผู้ทรงฤทธิ์ในการปลุกเสก แต่จะใช้การอธิษฐานขอต่อวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อประตุม่า ซึ่งเป็นวีรบุรุษของชาวลำปางให้ช่วยปลุกเสกหุ่นพยนต์ทั้ง 4 ตัวให้มีฤทธิ์ในการป้องกันและขับไล่โรคโควิด-19 โดยหุ่นที่สร้างครั้งแรกจะนำไปวางไว้ที่หอเจ้าพ่อประตุม่าที่อยู่ในบ้านใกล้วัดปงสนุกเหนือ ส่วนหุ่นที่จัดสร้างครั้งที่สองได้นำไปไว้ที่ศาลเจ้าพ่อประตุม่า อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง

4. การนำไปใช้ หลังจากที่ทำหุ่นไปตั้งไว้แล้วขอให้ดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อประตุม่าได้ปลุกเสกหุ่นทั้ง 4 ตัวแล้ว ก็จะเป็นการนำหุ่นไปวางยังประตูเมืองลำปางทั้ง 4 ทิศ ได้แก่ ทิศเหนือ คือประตูมา ทิศตะวันตก คือ ประตูเมืองเชียงใหม่ ทิศตะวันออก คือประตูชัย และทิศใต้ คือ ประตูเชียงราย โดยขณะที่นำหุ่นไปตั้งไว้ในบริเวณดังกล่าว จะมีการบอกกล่าวให้หุ่นช่วยป้องกันและขับไล่โรคโควิด-19 ไม่ให้เข้ามาในเมืองลำปางได้

รูปที่ 1-4 แสดงตัวหุ่นพยนต์ในบริเวณทางเข้าตัวเมืองลำปาง ทั้ง 4 ทิศ โดยหุ่นทั้ง 4 ตัวนี้เป็นหุ่นรุ่นที่ 1 จัดสร้างโดยกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง (ที่มา: อนุกุล ศิริพันธ์, 2563)

เมื่อนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์วิทยากรและการเข้าสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในขั้นตอนการสร้างหุ่นพยนต์มาวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิดคตินววิทยา 3 มิติ พบว่าปรากฏบทบาทครบทุกมิติ ดังผลการศึกษาต่อไปนี้

1. บทบาทในมิติปัจเจกบุคคล การสร้างหุ่นพยนต์พิทักษ์ประตูเมืองทั้ง 2 ครั้งของคณะศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.เวียงเหนือ อ.เมือง จ.ลำปาง มีที่มาจากความคับข้องใจจากเหตุการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้คนในวงกว้าง จนเป็นเหตุให้มีการประกาศยกเลิกการจัดงานประเพณีหรืองานรื่นเริงที่แม้จะมีการกำหนดไว้แล้ว เช่น งานแต่งงาน ก็จะต้องเลื่อนออกไปทั้งหมด ด้วยความเข้มงวดของมาตรการต่าง ๆ ที่หน่วยงานภาครัฐทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นนำมาใช้ควบคุมการแพร่ระบาดของโรคอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้ในปี พ.ศ.2563 ไม่มีการจัดประเพณีสงกรานต์ขึ้นในประเทศไทยอีกด้วย และเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ประเพณีสงกรานต์คือช่วงวันหยุดยาวที่ชาวไทยทุกคนรอคอยในแต่ละปี เพราะบุตรหลานที่ออกไปทำงานต่างจังหวัดจะได้โอกาสหยุดพักจากการทำงานแล้วกลับมาพักผ่อนและมาอยู่พร้อมหน้ากันในครอบครัว ทั้งยังเป็นเวลาที่จะได้ทำบุญเนื่องในวันปีใหม่ไทยร่วมกันอีกด้วย บรรยากาศที่คนในครอบครัวรอคอยเพียงปีละครั้งเช่นนี้เมื่อจะไม่เกิดขึ้นอีกแล้ว จึงก่อให้เกิดความเครียดและความวิตกกังวลในการดำเนินชีวิตของคนไทยเป็นวงกว้าง ประกอบกับการ

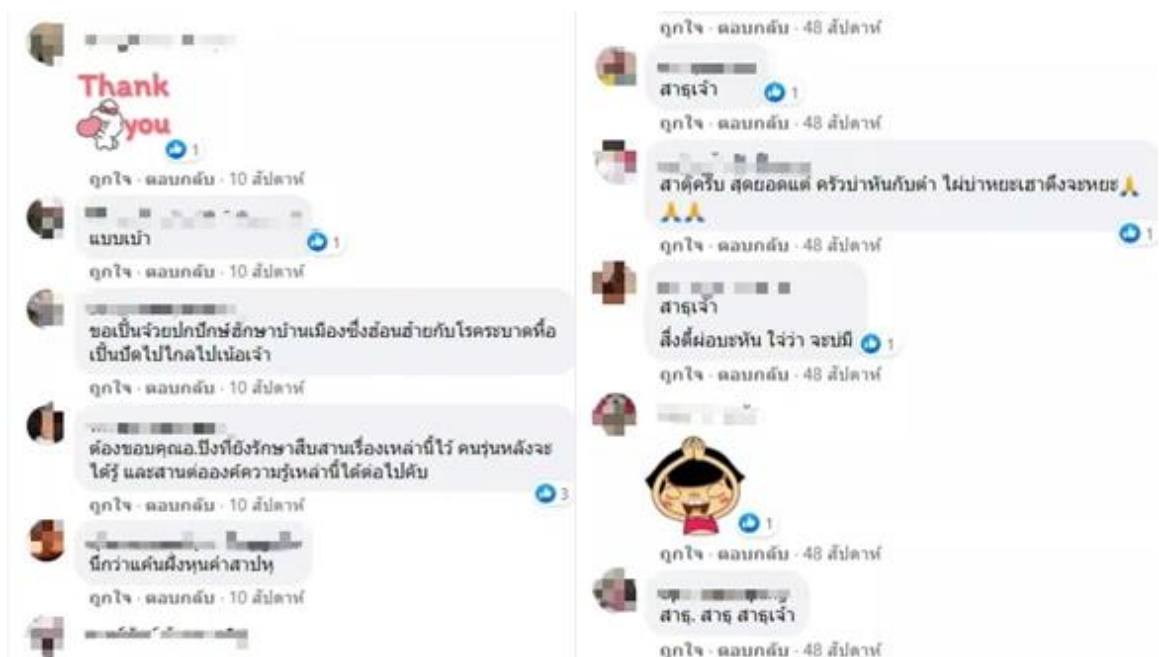
นำเสนอข่าวทางสื่อโทรทัศน์และสื่ออินเทอร์เน็ตว่า หลายพื้นที่ในประเทศไทยได้มีการนำเครื่องรางของขลัง หรือนำพิธีกรรมของท้องถิ่นบางอย่างมาใช้ในการป้องกันโรคโควิด-19 จึงทำให้คณะศรัทธาวัดปงสนุกเหนือร่วมมือกันสร้างหุ่นพยนต์พิทักษ์ประตูเมืองลำปางขึ้นมาต่อสู้กับโรคโควิด-19 บ้าง ส่วนการสร้างหุ่นพยนต์ครั้งที่ 2 เกิดขึ้นเมื่อมีเหตุการณ์แพร่เชื้อโรคโควิด-19 ของผู้ป่วยคนหนึ่งที่ได้ไปร่วมงานแต่งงานที่จังหวัดลำปางช่วงปลายเดือนธันวาคม ส่งผลให้มีผู้ร่วมงานติดเชื้อและทำให้จังหวัดลำปางซึ่งขณะนั้นเป็นเพียงจังหวัดเดียวของภาคเหนือตอนบนที่ไม่พบผู้ป่วยติดเชื้อโควิด-19 กลับมาพบผู้ป่วยอีกครั้ง เหตุการณ์นี้ทำให้คณะศรัทธาวัดปงสนุกเหนือได้ร่วมมือกันสร้างหุ่นพยนต์พิทักษ์ประตูเมืองลำปางขึ้นมาใหม่

จึงอาจกล่าวได้ว่า การสร้างหุ่นพยนต์ของกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ คือการได้ระบายความตึงเครียดหรือได้จัดการกับความคับข้องใจต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต่อบุคคลและชุมชน ทั้งยังเป็นการสร้างขวัญกำลังใจได้อีกทางหนึ่ง ดังความเห็นของหนึ่งในกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือที่เป็นผู้ทำตัวหุ่นพยนต์ ที่ให้สัมภาษณ์ว่า

“ตอนนั้นหลายคนในกลุ่มมีความคิดเหมือนกันว่าจะต้องทำอะไรสักอย่าง เพื่อช่วยลดความเครียด ความวิตกกังวลที่มีต่อโรคโควิด-19 เพราะโรคนี้มันมองไม่เห็นตัว ป้องกันไม่ได้ ใคร ๆ ก็ไม่กล้าออกไปไหน ร้านรวงข้างนอกเงียบเหงากันไปหมด”

(อาทิตย์ สุปินะ, 2564, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ เมื่อผู้คนในจังหวัดลำปางได้ทราบเรื่องราวของการนำหุ่นพยนต์ไปไว้ในทิศต่าง ๆ เพื่อคอยปกป้องหรือขับไล่โรคโควิด-19 ไม่ให้เข้ามาในตัวเมืองลำปางผ่านแอปพลิเคชันเฟซบุ๊กของหนึ่งในสมาชิกกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือแล้ว ก็ได้มีการแสดงความคิดเห็นในลักษณะชื่นชมกับการกระทำดังกล่าวอีกด้วย

รูปที่ 5-6 แสดงความคิดเห็นของคนในจังหวัดลำปางเมื่อได้ทราบเหตุการณ์เกี่ยวกับการนำหุ่นพยนต์ที่สร้างโดยกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือไปไว้ในบริเวณทางเข้าตัวเมืองลำปาง ทั้ง 4 ทิศ (ที่มา: อนุกุล ศิริพันธ์, 2563)

2. บทบาทในมิติสังคมวัฒนธรรม ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย ได้มีการนำพิธีกรรมและภูมิปัญญาความเชื่อในท้องถิ่นมาใช้ในการปกป้องประชาชนให้ปลอดภัยจากโรคโควิด-19 กลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.หัวเวียง อ.เมือง จ.ลำปาง ก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการร่วมกันคิดและร่วมกันสร้าง

สิ่งของบางอย่างที่ใช้สำหรับปกป้องผู้คนในเมืองลำปาง เห็นได้จากการให้สัมภาษณ์ของสมาชิกกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือท่านหนึ่งว่า

“มองไปที่บ้านอื่น เมืองอื่น เขาก็มีการนำภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาใช้ป้องกันคนของตัวเองนะ เลยมานึกถึงบ้านเราว่าจะทำอะไรมาช่วยแก้ไขได้บ้าง ก็เลยคุยกันในกลุ่มว่าเรามาผูกหุ่นพยนต์กันไหม ก็เลยมีการทำหุ่นพยนต์ขึ้นมา”

(อนุกุล ศิริพันธ์, 2564, สัมภาษณ์)

สำหรับการสร้างหุ่นพยนต์ของกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ นั้น พบว่ามีการประยุกต์ใช้องค์ความรู้และความเชื่อในท้องถิ่นล้านนาหลายประการมาประกอบสร้างรวมกันจนกลายเป็นหุ่นพยนต์ ดังนี้

2.1 ความเชื่อเกี่ยวกับหุ่นพยนต์และผีอารักษ์ (ผีเสื้อ)

หุ่นพยนต์ และ ผีอารักษ์ ในความเชื่อของผู้คนที่อาศัยในภาคเหนือของประเทศไทยนั้นนับว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน โดยทั้ง 2 สิ่งนี้มีบทบาทหน้าที่คล้ายกันคือ เป็นผู้ปกป้องรักษา หากแต่ต่างกันบ้างเกี่ยวกับที่มาและอาณาบริเวณที่ต้องทำหน้าที่คุ้มครอง กล่าวคือ ผีอารักษ์ หรือเรียกอีกอย่างว่า “ผีเสื้อ” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 14, 2542, น. 7225) จะเป็นวิญญาณที่คอยดูแลรักษาสถานที่และเรียกตามชื่อของสิ่งที่ “เสื้อ” หรือ “ผีเสื้อ” นั้นดูแลรักษาอยู่ เช่น เสื้อนา หมายถึง วิญญาณที่ดูแลรักษานา ซึ่งชาวบ้านมักสร้าง ห่อผีเสื้อนา ให้เป็นที่อยู่และรับเครื่องสังเวย โดยจะตั้งอยู่บริเวณหัวนา หรือทำเป็นหิ้งติดกับต้นไม้ หรือทำขี้ผึ้งเล็ก ๆ ไว้กลางผืนนาก็ได้ สำหรับหมู่บ้านใดที่ไม่มีเสาใจบ้านก็จะสร้างหอ “ผีเสื้อบ้าน” ไว้ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน

รูปที่ 7 แสดงรูปปั้นผีอารักษ์ประตูเมืองเชียงใหม่ ทำจากดินเผา (ที่มา: ภูเดช แสนสา, 2563)

นอกจากการสร้างห่อผีแล้วในบางครั้งก็มีการสร้างรูปปั้นของผีเสื้อด้วยเช่นกัน โดยปั้นเป็นรูปอมมนุษย์หรือปั้นเป็นรูปนกรบก็ได้ ตัวอย่างเช่น หุ่นอารักษ์ประตูเมืองเชียงใหม่ จ.เชียงราย เป็นต้น อย่างไรก็ตามก็อาจมีการสร้างห่อผีและรูปปั้นผีอารักษ์ด้วยก็ได้ เช่น ศาลเจ้าพ่อประตูผาที่ถือว่าเป็นหนึ่งในอารักษ์ของเมืองลำปาง เป็นต้น ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับหุ่นพยนต์นั้น อุดม รุ่งเรืองศรี (2547, น.577) ได้อธิบายไว้ว่า ยนต์ คือ หุ่นหรืออาวุธที่ทำขึ้นแล้วกำกับให้เคลื่อนไหวได้ด้วยยาอาคมมักใช้รักษาสมบัติที่ฝังไว้ นอกจากนี้ยังมียันต์พัน (ชื่อคาถาที่ใช้กำกับงจักรหรือกังหันเพื่อป้องกันสมบัติที่ฝังหรือซ่อนไว้) ยนต์ไฟ (อำนาจอาคมที่ทำให้เกิดไฟเพื่อทำอันตรายแก่ผู้บุกรุกที่หวงห้าม) ยนต์น้ำ (อำนาจอาคมที่ทำให้เกิดกระแสน้ำทำอันตรายแก่ผู้บุกรุกที่หวงห้าม) โดยข้อมูลเกี่ยวกับหุ่นพยนต์และยันต์ต่าง ๆ ในจังหวัดลำปาง สามารถพิจารณาได้จากพงศาวดารโยนก (พระยาประชากรกิจกรจักร, 2504, น. 468)

ที่เล่าถึงตำนานพระธาตุลำปางหลวงว่า พระเจ้าจันทะเทวราช ได้รับคำสั่งจากพระบิดาคือ พระเจ้าสุวรมณีนุให้มา ขุดพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่เมืองลัมภากับปะนคร (หนึ่งในชื่อเดิมของเมืองลำปาง) กลับไปไว้ที่เมือง ของตน แต่ปรากฏว่าพระบรมสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์ลอยกลับไปเดิม ทำให้พระองค์เกิดความเลื่อมใส จึงทรงตกแต่งสถานที่เดิมเสียใหม่ โดยขุดพื้นลึกลงไป 2 วา ขยายด้านข้างออกไปด้านละ 10 วา ก่อด้วยอิฐเงิน อิฐทอง พร้อมกับขอมมีคามากมายแล้วสร้างเจดีย์ครอบไว้ และพระองค์ได้สร้างพยนต์ไว้ป้องกันทั้ง 4 ด้าน เพื่อ ไม่ให้ใครมาขุดพระธาตุออกไปได้ ต่อมาเมื่อเมืององค์หนึ่งชื่อ พระยาพละ ทราบว่าที่เมืองลัมภากับปะนครมีพระ บรมสารีริกธาตุ จึงนำกองทัพมาและช่วยกันขุดลงไปจนพบอุโมงค์ใต้เจดีย์ แต่ไม่ว่าจะขุดลงไปด้านใดก็ไม่สามารถ เข้าไปได้เนื่องจากมีพยนต์ที่อยู่ด้านในคอยป้องกัน และแม้จะใช้วิธีขุดเปิดจากด้านบนแล้วทิ้งก้อนหิน ก้อนดิน หรือ ท่อนไม้ลงไป ในหลุมแล้วสวดมนต์แล้วนั้นก็จะถูกป่นทำลายกลายเป็นผงจนหมด พระองค์ทดลองทำลายพยนต์อยู่หลาย ครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ จึงต้องกลบดินปิดอุโมงค์ดังเดิม และได้ให้นักรบ 4 คนมาประหารแล้วทำพิธีให้กลายเป็น วิญญาณคอยเฝ้าดูแลรักษาพระบรมสารีริกธาตุแห่งนี้ไว้ เพื่อรอวันที่พยนต์ผุพังตามกาลเวลาแล้วพระองค์จะ กลับมาขุดเอาพระบรมสารีริกธาตุอีกครั้งโดยได้ปลุกต้นชะจาวไว้ 4 ด้านเป็นสัญลักษณ์

2.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตะแหว 7 ชั้น

ตะแหวหรือที่ภาคกลางเรียกว่า เฉลว ทำจากตอกเส้นเล็กขัดกันให้ส่วนกลางเป็นตา 6 เหลี่ยม ปล่อย ขาตอกออกไปคล้ายกับรัศมีแสงอาทิตย์มีลักษณะเป็นแผ่นแบนขนาดกว้างประมาณ 2 คืบ ใช้เป็นเครื่องหมายทาง พิธีกรรมเพื่อบอกอาณาเขตหวห้าม เช่น ใช้เสียบไม้ปักไว้ในบริเวณปลูกข้าวแรกนา ใช้ติดหน้าบ้านของคนที่ตาย อย่างผิดปกติหลังพิธีศพ หรือใช้แขวนกับสายสิญจน์และหย้าคาพื้นไวกกลางประตูเมือง หลังพิธีสืบชะตาเมืองเพื่อ ป้องกันเสนียดจัญไร เป็นต้น ตรงกับเฉลวของไทยในภาคกลาง ตะแหวนี้จะใช้เป็นเครื่องหมายทางพิธีกรรมมี ลักษณะใช้เป็นเครื่องหมายบอกอาณาเขตหวห้าม เช่น ใช้เสียบไม้ปักไว้ในบริเวณที่ปลูกข้าวแรกนา ใช้ติดหน้าบ้าน ของคนที่ตายอย่างผิดปกติหลังพิธีศพ หรือใช้แขวนกับสายสิญจน์และหย้าคาพื้นไวกกลางประตูเมือง หลังพิธี สืบชะตาเมืองเพื่อป้องกันเสนียดจัญไร เป็นต้น (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 5, น.2376-2377)

อย่างไรก็ดี ตะแหวที่ใช้ในการสร้างหุ่นพยนต์พิทักษ์ประตูเมืองลำปางนั้นจะใช้ตะแหว 7 ชั้น ซึ่งมีความ เชื่อว่าจะช่วยป้องกันอันตรายได้ดียิ่งกว่าตะแหวทั่วไป โดยตะแหวชนิดนี้จะประกอบด้วยตะแหว 2 ชุด ที่ทำขึ้น ต่อเนื่องกัน โดยที่ชุดล่างจะใช้ตอกเจ็ดเส้นสานปลายสอดกันให้เกิดตา 6 เหลี่ยมจำนวน 7 ตา ส่วนชุดที่สองซึ่ง ติดตั้งเหนือตะแหวชุดแรกจะใช้ตอกจำนวน 9 เส้นสานขัดกันให้มีตา 6 เหลี่ยมจำนวน 3 ตา

2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับส้มป่อยและคาเชียว

ตะแหว 7 ชั้นที่นำมาใช้ติดที่ตัวหุ่นพยนต์พิทักษ์เมืองลำปางนี้ยังมีความพิเศษอีก 2 ประการ คือ มีการนำ ผักส้มป่อยกับหย้าคาเชียวมาผูกไว้บนตะแหว 7 ชั้นอีกด้วย สำหรับพืชทั้ง 2 ชนิดนี้ ถือเป็นพืชในพิธีกรรมที่ ชาวล้านนาเชื่อว่ามีคุณวิเศษสามารถขับไล่สิ่งอัปมงคลได้ โดยเชื่อว่าส้มป่อยสามารถห้ามฝนห้ามลมได้ เมื่อ เกิดลมพายุหนัก ชาวเหนือจะนำผักส้มป่อยมาเผาไฟให้กลิ่นตลบเพราะการทำเช่นนี้จะทำให้ลมฝนอ่อนแรงลง และ ที่เชื่อกันอย่างกว้างขวางคือเชื่อว่าน้ำส้มป่อยมีพลังสามารถชำระสิ่งอัปมงคลได้ จึงนิยมใช้ผักแห้งของส้มป่อยแช่น้ำ สำหรับเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีกรรมรดน้ำเพื่อความเป็นสิริมงคล (สนั่น ธรรมธิ, 2558, น.98) ส่วนความเชื่อ ของชาวล้านนาที่มีต่อหย้าคานั้นจะเกี่ยวข้องกับการป้องกันผี ขับไล่ผี และป้องกันภัย หรือใช้ในทางเมตตาม หานิยม กล่าวคือ ในพิธีที่จะต้องล้อมรอบเพื่อป้องกันปีศาจร้ายเข้าในบริเวณที่มักนำเอาเชือกที่พันจากหย้าคา สดที่เรียกว่า “คาเชียว” เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องป้องกันคู่กับ “ตาแหลว” (เฉลว) เรียกรวมกันว่า “ตาแหลวคา เชียว” หากมีการใช้น้ำมนต์ ใบหย้าคาก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ใช้พรมน้ำมนต์ ส่วนการป้องกันภัยมักใช้เมื่อเวลา มีการเดินป่า โดยเด็ดใบหย้าคามือถือไว้ในลักษณะดังเขาวัวเรียกว่า “ธนูมือ” เพื่อป้องกันภัยจากสัตว์ประหลาด อสรพิษทั้งปวง และในทางเมตตามหานิยมมักเลือกเอา “คาใจเหว” ซึ่งหมายถึงใบหย้าคาที่ปลิวไปไหวระริก อยู่ตลอด ในขณะที่ใบอื่นชูใบสงบนิ่งอยู่ มาพกดัตถ์ เชื่อว่าจะทำให้คนรักและนิยมชมชอบ (สนั่น ธรรมธิ, 2558, น. 12)

เมื่อพิจารณาจากความเชื่อที่นำมาใช้ในการสร้างตัวหุ่นยนต์ดังกล่าวแล้วข้างต้น จะพบว่า กลุ่มศรัทธา วัดปงสนุกเหนือใช้ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการป้องกัน การปกป้องรักษาผู้คนหรือสิ่งของของชาวล้านนามารวมกัน บนตัวหุ่นยนต์ ทั้งนี้ก็เพื่อทำให้เกิดความรู้สึกมั่นใจและสบายใจว่า หุ่นยนต์ที่ได้ร่วมกันผูกขึ้นมานั้นจะสามารถ ป้องกันรักษาหรือขับไล่โรคโควิด-19 ให้ออกไปจากเมืองลำปาง นั้นเอง ดังความเห็นจากการสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่ม ศรัทธาวัดปงสนุกเหนือท่านหนึ่งว่า

“ที่เอาตะแหว คาเขียว กับส้มป่อยมาไว้กับหุ่น เพราะทางเหนือเรามีความเชื่อว่าตะแหวจะช่วยปกป้องคุ้มครองพื้นที่ที่เราอาศัยได้ เพราะตะแหวเป็นตาของนกเหยี่ยว เป็นตาดี สามารถมองเห็นสิ่งไม่ดีได้ เพราะฉะนั้นพวกของไม่ดีก็จะกลัวเวลาถูกตาแหวจ้องมอง ส่วนคาเขียวนั้นช่วยให้มีอายุมันยืนยาว เป็นตำนานมาจากการกวนน้ำอมฤตที่ราหูแม่โดนตัดคอแต่ก็ไม่ตายเพราะว่าเคยได้ดื่มน้ำอมฤตซึ่งส่วนหนึ่งตกลงบนหญ้าคา ฉะนั้นหญ้าคาจึงเป็นพืชที่ทำให้มีอายุมันขวัญยืน สุดท้ายคือฝักส้มป่อย ทางเหนือเชื่อว่าช่วยให้มีพลังกำลังดีอันนี้มาจากการสู้กันของควาย 2 ตัวคือ ทรพากับทรพี ในตอนที่ทรพีจะแพ้มันได้ไปสีโดนต้นส้มป่อย จึงทำให้มีฤทธิ์เพิ่มพูนสามารถกลับมาสู้ต่อได้ ในขณะที่ควาย ทรพาไปโดนต้นมะขามป้อมทำให้ฤทธิ์กำลังถอยลง จึงทำให้แพ้ในที่สุด และช่วยแก้เสนียดจัญไร เวลาทำน้ำมนต์ก็จะใส่ส้มป่อยลงไปในน้ำด้วยเชื่อว่ามีไว้ปกป้อง”

(วีรศักดิ์ ของเดิม, 2564, สัมภาษณ์)

3. บทบาทในมิติเหนือโลก

มิติเหนือโลก คือ มิติที่อยู่เหนือความเข้าใจจากสิ่งที่เป็นกายภาพหรือสิ่งที่สามารถรับรู้โดยใช้ผัสสะสัมผัส การศึกษาบทบาทในมิติเหนือโลกจึงเป็นการทำความเข้าใจถึงวิธีการที่กลุ่มชนใช้เชื่อมโยงไปสู่เรื่องราวของเทพเทวา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละกลุ่มชน จากการศึกษาพบว่า กลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือได้สร้างให้หุ่นยนต์อยู่ในฐานะทหารของเจ้าพ่อประตูผา โดยหลังจากที่ประกอบตัวหุ่นยนต์เสร็จแล้วก็จะนำไปไว้บนหอคาลของเจ้าพ่อประตูผา และอธิษฐาน “ขอให้ดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของท่านช่วยฝึกหุ่นยนต์ทั้ง 4 ตัว ซึ่งเปรียบได้กับทหารใหม่ให้มีความเก่งกาจสามารถในการป้องกันรักษาประตูเมืองทั้ง 4 ทิศ ไม่ให้โรคโควิด-19 ได้เข้ามาในตัวเมืองลำปางได้” (อนุกุล ศิริพันธ์, 2564, สัมภาษณ์) จึงอาจกล่าวได้ว่า หุ่นยนต์ที่สร้างขึ้นนี้มีบทบาทในการเชื่อมโยงกับดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อประตูผา ซึ่งเป็นผิอารักษ์ใหญ่ของจังหวัดลำปางนั่นเอง

สำหรับเจ้าพ่อประตูผาหรืออีกชื่อหนึ่งคือ หนานข้อมือเหล็ก เป็นวีรบุรุษในตำนานของ จ.ลำปาง โดยเรื่องเล่าซึ่งเป็นที่มาของท่านคือ เป็นผู้มีคาถาอาคมขลัง ในยามสู้ศึกจะถือดาบทั้ง 2 มือ ใช้แขนแทนโล่ เพราะฟันแทงไม่เข้า จึงทำให้ศัตรูต่างเกรงขามต่อท่านมาก ในวาระสุดท้ายก่อนหมดลมหายใจท่านได้ใช้ร่างยืนพิงอยู่ที่ประตูผา จนทำให้ข้าศึกคิดว่าเป็นอุปาย จึงพากันยกทัพกลับไปในที่สุด จากวีรกรรมนี้เองทำให้หนานข้อมือเหล็กถูกยกให้เป็นดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของคนในพื้นที่ และได้กลายเป็นผีเสื้อเมืองของชาวลำปางในเวลาต่อมา ในทุก ๆ ปี จะมีการอัญเชิญดวงวิญญาณของท่านลงมารับเครื่องสังเวยในประเพณีพ่อนผีขึ้นที่ศาลเจ้าพ่อประตูผา อ.แม่เมะ จ.ลำปาง ซึ่งแม้ประเพณีการพ่อนผีจะจัดขึ้นในหลาย ๆ พื้นที่ของจังหวัดลำปาง แต่งานของเจ้าพ่อประตูผานับว่าเป็นงานใหญ่ที่มีผู้เจ้านายมาร่วมพิธีกว่า 200 องค์ และมีผู้คนมาร่วมไม่น้อยกว่า 2,000 คน จึงถือเป็นงานพ่อนผีที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดลำปาง (เปรมวิทย์ วิวัฒน์เศรษฐ์ และ ธิธาร์ตน์ ผมงาม, 2562. น. 276-292)

รูปที่ 8 แสดงที่ตั้งของหุ่นพยนต์ที่อยู่ในระหว่างการ “ฝึกทหารใหม่” ในศาลเจ้าพ่อประตุมหา อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง
ทั้ง 4 ตัวจะตั้งบริเวณฐานของรูปปั้นของเจ้าพ่อประตุมหา (ที่มา: ภาณุวัฒน์ สกุลสืบ, 2564, ถ่ายภาพ)

อภิปรายผล

การศึกษาเรื่องหุ่นพยนต์กับการป้องกันโรคโควิด-19 : การศึกษาตามแนวคิดคติชนวิทยา 3 มิติของกิ่งแก้ว อัทธกร ในครั้งนี้ สรุปได้ว่า การสร้างหุ่นพยนต์ของคณะศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ปรากฏการเชื่อมโยงครอบคลุมทั้ง 3 มิติ กล่าวคือ ในมิติปัจเจกบุคคล การสร้างหุ่นพยนต์ได้ช่วยผ่อนคลายความกังวลใจ ความคับข้องใจ ของกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือที่มีต่อข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ประกาศโดยรัฐ ทั้งยังเป็นทางออกให้กับความหวังที่จะจัดการโรคโควิด-19 ได้รูปแบบหนึ่ง ในมิติแห่งสังคมวัฒนธรรม พบว่าได้มีการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อเกี่ยวกับ “การป้องกัน” ในวัฒนธรรมล้านนา เช่น หุ่นพยนต์ ตะแหลเว็ดขัน สัมป่อย และคาเซีย มาใช้ในการสร้างหุ่นพยนต์ ซึ่งเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนได้อย่างสร้างสรรค์ ในมิติเหนือโลก พบว่า มีการเชื่อมโยงกับดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อประตุมหาซึ่งเป็นอารักษ์หลวงของจังหวัดลำปาง กล่าวคือ อธิษฐานให้หุ่นพยนต์ทั้ง 4 ตัว ได้มีอาคมขลังเช่นเดียวกับเจ้าพ่อเพื่อจะได้ป้องกันไม่ให้โรคโควิด-19 เข้าเมืองลำปาง เช่นเดียวกับที่ครั้งหนึ่งที่เจ้าพ่อประตุมหาได้ต่อสู้และขับไล่ข้าศึกศัตรูให้ล่าถอยไปจากเมืองลำปาง

ปรากฏการณ์ของการแสดงออก (Reaction) ของผู้คนในสังคมไทยที่มีต่อโรคโควิด-19 ในช่วงปี พ.ศ. 2563-2564 ในสังคมไทยนั้นสะท้อนให้เห็นถึงความไม่มั่นใจในมาตรการต่าง ๆ ที่แม้จะได้รับการยืนยันออกมาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพของประชาชน เช่น กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น แม้ส่วนหนึ่งอาจมีสาเหตุมาจากการขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับการระบาดของโรคอุบัติใหม่ซึ่งประชาชนชาวไทยไม่คุ้นชินกับการปฏิบัติตนเพื่อให้ออกพ้นจากการสัมผัสโรค เช่น การยืนให้ห่างกันอย่างน้อย 1.5 เมตร การใส่หน้ากากอนามัยและสวมถุงมืออย่างทุกครั้งหากออกไปนอกบ้าน หรือแม้แต่การต้องล้างมือด้วยเจลแอลกอฮอล์บ่อย ๆ เพื่อเป็นฆ่าเชื้อโควิด-19 ที่อาจสัมผัสมาจากพื้นผิวต่าง ๆ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม มาตรการที่จะช่วยเยียวยาขวัญและกำลังใจของคนในสังคมที่กำลังตื่นตระหนกหรือ “ขวัญเสีย” จากการรับรู้ข้อมูลหรือการต้องถูกกักบริเวณห้ามออกนอกบ้านในยามวิกาลกลับมีออกมาไม่น้อยมาก ดังจะเห็นได้จากหน่วยงานของภาครัฐคือ กระทรวงวัฒนธรรม ได้อัญเชิญภาพของ “พระโขนงชัยคุรุ” ขึ้นบนหน้าเว็บไซต์ของกระทรวง เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้สักการะที่บ้านพร้อม ๆ กับการจัดกิจกรรม “สักการะพระโขนงชัยคุรุ พระพุทธเจ้าบรมครูแห่งอีสาน” ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ระหว่างวันที่

1 ก.ค. – 1 ต.ค. 2563 กิจกรรมดังกล่าว แม้จะจัดทั้งในรูปแบบออนไลน์และออนไลน์ในส่วนภูมิภาครวมกว่า 22 จุด แต่กระนั้นก็ไม่อาจเยียวยาจิตใจของคนในสังคมไทยซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและแนวปฏิบัติ จึงปรากฏเหตุการณ์เกี่ยวกับการนำเอาความรู้และภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาใช้ในการหยุดการแพร่เชื้อของโรคโควิด-19 ทั้งนี้ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล และสินีกันต์ แก้วกันหา (2020) ได้ศึกษารูปแบบและบทบาทความเชื่อในสถานการณ์ไวรัสโคโรนาในสังคมไทย โดยเก็บข้อมูลจากเว็บไซต์ข่าวและเฟซบุ๊กดอทคอมในช่วงเดือนมีนาคมถึงเมษายน พ.ศ.2563 ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบของความเชื่อที่ปรากฏมีอยู่ 2 รูปแบบ คือ พิธีกรรม และวัตถุมงคล ซึ่งมีบทบาทใน 3 ลักษณะ คือ การอธิบายข้อสงสัยเกี่ยวกับโรคที่ชาวบ้านหาคำตอบไม่ได้ การสร้างขวัญกำลังใจ และการควบคุมการแพร่ระบาดของโรค ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการสร้างหุ่นยนต์ของกลุ่มศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.หัวเวียง อ.เมือง จ.ลำปาง ที่นำความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์ ตะแหหลวง คาเซีย และสัมป่อย มาสร้างเป็นหุ่นยนต์ที่คอยพิทักษ์และขับไล่เชื้อโควิด-19 ให้ออกไปจากเมืองลำปาง

ข้อเสนอแนะ

ข้อสังเกตประการหนึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการสร้างหุ่นยนต์พิทักษ์ประตูเมืองลำปางในครั้งนี้ คือ กลุ่มคณะศรัทธาวัดปงสนุกเหนือ ต.หัวเวียง อ.เมือง จ.ลำปาง ล้วนเป็นผู้มีความรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นในภาคเหนือเป็นอย่างดี แม้อยู่ภายใต้สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เช่นเดียวกับท้องที่อื่น ๆ แต่ก็สามารถประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมมาใช้ต่อสู้หรือป้องกันโรคโควิด-19 ได้อย่างกลมกลืนโดยไม่ต้องหยิบบัญชีปฏิบัติมาจากแหล่งอื่น ส่งผลให้หุ่นยนต์พิทักษ์ประตูเมืองลำปางกลายเป็นเครื่องแสดงอัตลักษณ์ของพื้นที่อย่างหนึ่งอีกด้วย และปฏิบัติการทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ สามารถนำไปใช้เป็นแนวการสร้างพิธีกรรมหรือวัตถุมงคลให้สอดคล้องกับพื้นที่ได้อีกด้วย สำหรับข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปคือ ควรมีการศึกษาการคงอยู่ของพิธีกรรม ความเชื่อ หรือวัตถุสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้ หลังจากทีโรคโควิด-19 ได้ลดความรุนแรงลงแล้วถูกประกาศให้เป็นโรคประจำถิ่นในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

กรมควบคุมโรคกระทรวงสาธารณสุข. (2563). “โรคติดต่อเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID19)” [ออนไลน์].

สืบค้นจาก <https://ddc.moph.go.th/viralpneumonia/situation.php>.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (2563). “พระโขนงชัยคุรุ.” [ออนไลน์]. สืบค้นจาก

<https://www.facebook.com/prfinearts/photos/a.305430349524416/2890291164371642/>

ข่าวสดออนไลน์. (2563). “หน้ากากผ้ามีสลึง “นะปัดตลอด” วัดไผ่ล้อม จ.นครปฐม” [ออนไลน์].

สืบค้นจาก https://www.khaosod.co.th/newspaper-column/amulets/news_3781914

เจษฎา เนตะวงศ์. (2563). การต่อสู้ ต่อรองของชุมชนชาติพันธุ์กับการแพร่ระบาดของโคโรนาไวรัส

(COVID 19). [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <https://www.sac.or.th/main/th/article/detail/111>.

ณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์. (2562). การสื่อสารระหว่างมิติเปรียบเทียบตะวันออกและตะวันตก : กรณีศึกษาพิธีกรรม

พ่อนฝิมดบ้านดอกบัวและนิทราพยากรณ์ของเอ็ดการ์ เคย์ซี (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยนเรศวร. พิษณุโลก.

เปรมวิทย์ วิวัฒนเศรษฐ์ และธิดารัตน์ ผมงาม. (2562). เจ้าพ่อประตูผา: จากความเชื่อและพิธีกรรมสู่บทบาทสำคัญ

ในชุมชนลำปาง, Veridian E-Journal, 12(2), 276-294.

พระยาประชาภิจักรจักร. (2504). พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

สนั่น ธรรมธิ. (2558). ล้านนาพฤษภาคติ. เชียงใหม่: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อรอุษา สุวรรณประเทศ. (2555). กว้างกว่าโลก เหนือจักรวาล ขอบข่ายอันไพศาลของวิชาคติชนวิทยา.
วารสารวิทยาสาร, 111(3), 25-28.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2547). พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2542). ตาเหลว ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 5 (น.2376). กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2542). ผีอารักษ์ ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 14 (น.7225). กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.